

AKMENA, LAŠMUO IR KITI PANAŠIOS DARYBOS UPĖVARDŽIAI

A. VANAGAS

Šiuo metu mums yra žinoma aštuoniolika upių vardų, kurie darybos požiūriu yra panašūs į upėvardį *Akmenà*, ir septyni — į *Lašmuō*. Dauguma jų vienaip ar kitaip siejasi su priebalsiniu *-men-* kamienu. Jų daryba, šaknų kilmė bei semantika dar nėra kaip reikiant išaiškinta. Mėginimas spręsti etimologijos, stratigrafijos, sudėtingesnes darybos problemas dabar, kol lietuvių hidronimika yra dar mažai tyrinėta, vargu ar gali duoti tikslesnių išvadų. Dėl to į šias problemas darbe plačiau ir nesigilinama, o su viena kita pastaba pateikiami dabar žinomi *Akmenōs* ir *Lašmeņs* tipo upėvardžiai.

Akmenà 3^b (Kretingos, Kupiškio, Panevėžio ir kt. rajonuose, iš viso apie 15), **Ašmenà** (Baltarusijos TSR, į Nerį iš kr.). Dėl *Akmen-*, *Ašmen-* plg. liet. vietv. *Akmenà* ež. (Vilnius), *Akmēnis* ež. (Obeliai), lat. vietv. *Akmenene* pv., *Akmenija* pv. ir daug kitų (žr. En LV 14–15), liet. asm. *Akmēnis*, *Ašmenà*, lat. asm. *Akmenis*, *Asmens*. Lietuvių upėvardžiai *Akmenà* ir *Ašmenà* sietini su bendriniais žodžiais *akmuō*, *ašmuō*, kilm. *akmeņs*, *ašmeņs*. Dėl *Akmenà* || *Ašmenà* plačiau žr. Top 3am R Kr 264.

Armenà 3^b (Veliuona, į Nemuną iš dš.). Ten pat *Armeniūkas* (į Armeną). Gal būt, tą pačią šaknį dar turime: *Armēlis* ež. (Degučiai), *Armukšnà* up. (Kavarskas), *Armatà* (vieta Platelių ežere). Upėvardis *Armenà* sietinas su bendriniais žodžiais *armenà* 'gelmė, praraja, klampynė', *armuō* 't. p.'. Dėl priesagos žr. Sk ŽD 232; dėl šaknies dar žr. Bg RR II 402; Sav EžV LKK III 297.

Br̃menà 3^b (Šilalė, į Akmeną iš kr.). Šis upėvardis lietuvių vardyne yra visiškai vienišas.

Deimenà || **Deimė**. Ši upė teka Kaliningrado srityje ir prie Polesko (buv. Labguvos) įteka į Kuršių marias. Tai vadinamoji „Priegliaus ranka“. Dabar upėvardis *Deimenà* || *Deimė* liaudies kalboje retai besutinkamas. Šią upę *Deimė* vadinant teko girdėti Lankupių, Minijos ir Svencelės kaimo vietinius žmones.

Upėvardis *Deimenà* || *Deimė*, palyginti, anksti pateko į dokumentus: *Deim*, *Deyme* — 1352 (SRP II 518), *Deim* — 1400, *Deyme* — 1450, *Deheme* — 1465 (Ger AO 26), *Daimenà* (Kl Gram 61 arba P Gram 457), *Deimė*, *-ėš*, *Deimenà*, *-ōs* (Kur LDW 82. Čia F. Kuršaitis pastebi, kad dažniausiai yra vartojama forma

Deimenà), *Deimenà* (Bg RR I 469; Bg Ž LXXXII), *Deimenà-òs*, *Deīmenq* (LŽTP 97. Tas pats Sk ŽD 233; LKRŽ). J. Gerulis (Ger AO 27) upėvardį *Deimenà* kildina iš **Deiv-mena*, plg. *diēmedis* < **diev-medis*, ir **Deiv-* lygina su pr. *deytwis* 'dievas'. Fonetiškai *vm* virtimas į *m* yra galimas, tik šiuo atveju negalima tikrai žinoti, ar upėvardyje *Deimenà* yra buvęs *v*, ar ne. (Dar žr. 229 psl.) Mums rodosi, kad bene teisingiau bus elgęsis K. Būga (Bg Ž LXXXII), upės vardą *Deimenà* vesdamas iš latvių kalbos veiksmazodžio *deju*, *diēt* 'šokti, pašuokomis bėgti' ir jį, be kita ko, lygindamas su pr. **Deim-laukis* > vok. *Deimlacken* k. Savo rankraštinėje medžiagoje K. Būga upės vardo *Deimenà* šaknį *Deim-* dar šitaip lygino: gr. *δῆμι* 'skubu' < **diē-*, *δῖνω* šalia *δῖνέω* *δῖνέω* 'suku': lat. *diēt*. J. Endzelynas (LVV I) duoda šias latvių žodžio *diēt* reikšmes: 'hüpfen, tanzen, auch singen' ir lat. *diēt* lygina su sen. indų *dīyati* 'skrenda, lekia', sen. airių *dian* 'greitas', gr. *δῖνος* 'verpetas, sūkurys', *δῖνέω* 'suku, drehe'. Upėvardis *Deimenà*, gal būt, turi ką bendra su vietovardžiais *Diementai* kln. (Anykščiai), *Diēminas* (ar *Diēmenas*) kln. (Jaskūnai, Jūrotiškių raj. BTSR), *Diemē* (ar *Dēmē*?) up. (Švenčionys). Plačiau žr. Bg Ž LXXXII.

Dusmenà 3^b (Daugai, į Varėnę iš kr.), plg. *Dūsmenys* k. prie Dusmenos, *Dusmenėliai* k. Dėl *Dusmenōs* priesagos žr. Sk ŽD 233. Šaknį *Dus-* dar turime: *Dus-à* up. (Pumpėnai), *Dus-ėlė* up. (Alytus), *Dus-ynas* ež. (Vyžuonos), *Dus-ià* ež. (Alytus), *Dūs-etos* mstl.

Gamenà 3^b (Molėtai, į Siesartį). Dėl *Gam-* plg. *Gām-ė* up. (Papilė, į Ventą), *Gam-antà* up. (Žasliai, į Laukystą).

Graumenà 3^b (Kvėdarna, į Šalpę iš kr.). 1384 metais SRP (II 667) ši upės vardą rašo *Grawmanape*. Plg. *Graumenālė* mš. (Seda), *Graumuō* up. (žr. 230 psl.). Dėl priesagos žr. Sk ŽD 233.

Juodmenà 3^b (Jonava, į Varnakę). Dėl priesagos žr. Sk ŽD 233. Šaknis *Juod-* lietuvių vardyne yra labai dažna, plg. *Juod-a* up. (Panevėžys), *Juod-ė* up. (1. Alsėdžiai; 2. Debeikiai; 3. Joniškėlis), *Juod-ėlė* up. (Pušalotas), *Juod-ys* ež. (Kuktiškės). Dėl *Juod-* plg. *juod-as*.

Kaimenà 3^b (Musninkai, į Musią=Musę iš dš.). Plg. pr. *Caymen-ape*, *Kaymen-ap*, 1331 up. (Ger AO 33), liet. *Kiemen-tà* up. (Žiežmariai).

Kamenà 3^b (Šalčininkai). Dėl *Kam-* plg. *Kām-ė* up. (Jurbarkas, į Mituvą iš dš.).

Kulmenà 3^b || **Kuīmė** || **Kuīmenas** (Pagėgiai, į Vilką || Vilkę iš dš.). Dėl *Kul-* plg. *Kul-ė* up. (Dusetos), *Kul-ėnė* pv. (Skuodas), *Kul-ėinis* ež. (Merkinė), *Kul-ys* ar. (Panemunėlis), įlinkimas (Antalieptė), pievos kampas (Degučiai), kemsuota pv. (Dusetos).

Lomenà 3^a (Kaišiadorys, į Nerį iš kr.). Slōw. geogr. ši vardą rašo *Lomia-na* (III 594 ir kt., žr. Bg RR I 454), SRP — *Lamen* (II 692), o K. Būga (RR I 454) *Lamenà* ir *Lam-* lygina su *Lamēstas* ež., *Lomōkai* k., lat. *Lamiņi*, pr. *Lamen* ež., *Lamgarbe* ar *Lan-garbe*. Dabar vietos žmonės šios upės vardą taria su *o* šaknyje: *Lomenà*, ten pat pv. *Lomenà*, *Pa-lōmenis* mstl., k. Dėl *Lom-* plg. *Lomà* pv. (Butrimonys), bendrinį žodį *lomuō* 'slėnys'. (Plg. Ger AO 81.)

Rudmenà 4 (Pažaislis, į Nemuną iš dš.). Dėl priesagos žr. Sk ŽD 233. Šaknį *Rud-* dar turime: *Rūd-ė* up. (1. Garliava; 2. Simnas), *Rudėlė* up. (Alytus), *Rud-upė* up. (Panoteriai). Šių upių vardų šaknis *Rud-*, tur būt, sietina su *rūd-as*.

Sėmenà 3^a (Aukšt. Panemunė, į Nemuną iš kr.), plg. *sėmenà* 'pūdymėlis', *sėmuō* 'lino sėkla'.

Šeimenà 3^b (Vilkaviškis, į Širvintą iš dš.). Tradicinė šio upės vardo etimologija yra tokia: *Šeimenà* < **Šeiv-mena* (Ger AO 251; Sk ŽD 233). *Šeimenà* atstatymas į **Šeiv-mena* (kaip ir *Deimenà* — į **Deiv-mena*, žr. 227 psl.) yra labai viliojantis, nes turime *szeimedis* = *szeivmedis* (Lesk Bild 418; Ger AO 180), *diēmedis* < **dievmedis* (Ger AO 27). Taigi, *Šeimenà* kildinimas iš **Šeiv-mena* ir *Deimenà* — iš **Deiv-mena* yra paremtas apeliatyvo *šeimedis* atsiradimo iš *šeivmedis* ir *diēmedis* — iš **dievmedis* panašumu. Bendrinius žodžius *diēmedis* ir *šeimedis* drąsiai vesti iš **dievmedis* ir *šeivmedis* galima todėl, kad gyvoji kalba žino ir *dievāmedis* (Plungė), *šeivāmedis* (DLKŽ), bet upių vardų *Šeimenà* ir *Deimenà* atstatymas į **Šeiv-mena* ir **Deiv-mena* remiasi ne pačių šių hidronimų daryba, o tik poros sudurtinių bendrinių žodžių analogija. Matėme, kad upėvardyje *Deimenà* K. Būga šaknies **Deiv-* ir neieško (žr. 228 psl.). Mums rodo, kad ir upėvardyje *Šeimenà* taip pat nėra reikalo ieškoti nežinomos **Šeiv-*, o upės vardą *Šeimenà* reikėtų lyginti, kaip tokiais atvejais yra įprasta, su kitais šios šaknies vietovardžiais, kurių lietuvių vardyne pasitaiko: *Štemė* (ar *Šeimė*) up. (Batačiai, į Trišiūkštę iš dš.), *Šeimatis* k. (Utenos raj.), *Šiemetis?* ež. (Vievis), *Šiementukas* (ar *Šiemedukas*) ež., ten pat. Plg. *Szemen* ež., 1520 (Ger AO 180).

Titmenà (Jezno raj. Plaskūnų apyl., išteka iš Šnipelių miškų, įteka į Virkių). Dabar vietos žmonės šios upės vardą taria *Cicmenà* (*Cicmenōs*, *Cicmena*) || *Cýcmena* (*Cýcmenos*, *Cýcmena*). Ten, kur teka šis upelis, yra dzūkavimo riba, vadinamas, priedzūkis. Galima galvoti, kad seniau čia ištisai būta dzūkų. Tose vietose dabar taria *cicnagas* ir *titnagas*, pasako *dzienà* ir *dienà*. Kaip žinoma, dzūkai žodį *titnagas*, ištaria *cicnagas*, o tai reiškia, kad *titnagas* yra sutrumpėjęs iš **titinagas*, dzūkuose > **cicinagas* > *cicnagas*. Kitaip antras *t* neišvirstų į *c*. Lygiai tas pat turėjo atsitikti ir su upės vardu *Titmenà*: šių dienų *Cicmenà* tegalėjo atsirasti iš **Titimena* > **Cicimena* > *Cicmenà*. Plg. *Titnas* > *Citnas* ež. (Rudnia). Šaknis *Tit-*, *Tyt-* lietuvių vardyne pasitaiko ir dažniau: *Tit-upis* up. (Paežerėliai, į Nemuną), *Tit-valka* up. (Kėdainiai), *Tit-kalnis* kln. (Užventis), *Tit-imbalė* b. (Kupiškis), *Týt-lankės* pv. (Krakės), *Týt-uva* up. (Bg RR I 46), *Týt-uvėnai* mstl. (dar žr. Bg RR I 530).

Žeimenà 3^b (Pabradė, į Nerį iš dš.), plg. *Žeimenys* ež. (Švenčionėliai). Dėl *Žeim-* plg. *Žeim-ėlis* mstl., *Žeim-iai* k. (Lazdijų raj.), *žiemà*. Dėl *žiemà* plačiau žr. Трѣб СлѢ БСЯ 29.

Upėvardis **Lakmenia** (Šimonys, į Pelyšą) nuo kitų šios grupės hidronimų skiriasi tuo, kad jis yra kito kamieno. Jis sietinas su *lakmenia* || *lakmenà* 'dumblėta gili kūdra', *Lakmėnė* mš. (Juodupė), *Lekmėnė* up. (Kaltinėnai), *Lekmėnės* pv. (Kaltinėnai), *lekmėnė* 'bedugnė, properša, duburys, klanas'.

Be aukščiau minėtų upėvardžių, kurių daugelis siejasi su priebalsinio -men- kamieno apeliatyvais (*Akmenà* — *akmuō*, *Armenà* — *armuō*, *Ašmenà* — *ašmuō*, *Lomenà* — *lomuō*, *Sėmenà* — *sėmuō*, plg. *Almenas* ež. — *almuō* 'pūliai', žr. Bg Ž 62; Sav EžV LKK III 294, *Dėmenas* ež. — *dėmuō*) arba su kitais priebalsinio -men- kamieno hidronimais (*Graumenà* up. — *Graumuō* up., plg. *Linkmenas* = *Lėnkmenas* Bg RR II 281, ež. — *Linkmuō* ež., *Šelmentas* ež. — *Šelmuō* up.), yra keli upių vardai — priebalsinio -men- kamieno vienaskaitos vardininkas:

Graumuō (Ž. Naumiestis, viena šaka į Tenenį, antra — į Šustį). Dėl *Graum-* plg. *Graumenà* (žr. 228 psl.), *Pa-griaum-ėlė* up. (Obeliai). Upės vardas *Graumuō*, gal būt, lygintinas su bendriniu žodžiu *graumuō* 'miško gelmė, tankumynas' (Stulgiai, Skaudvilės raj.), 'grijoje tamsi liūnuota vieta' (Šiauliai).

Jiešmuō (Krinčinas, į Mūšą iš dš.), plg. *Jiešmenėlis* up. (Krinčinas, į Jiešmenį iš dš.), ten pat *Pa-jiešmėniai*, du k. ir vs. *Jiešm-* < **Iešm-*, gal būt, sietina su liet. *jiėšmas* = *iėšmas*, lat. *iesmenis*, *iesms*, pr. *aismis*.

Lašmuō 3^b (Pakruojis, į Mūšą iš dš.). Plg. *Lašmuō* b. (Rozalimas). Šaknis *Laš-* vietovardžiuose pasitaiko ir dažniau: *Lāš-upis* (Skuodas), *Laš-ūbala* b. (Šėta), *Laš-apiėvis* pv., ar. (Rokiškis), *Laš-inė* pv. (Pilviškiai), *Laš-inės* b. (Panemunis). Upės vardas *Lašmuō* sietinas su bendriniu žodžiu *lašmuō* 'vieta upėje, kuri žiemą neužšąla; vieta, kur prasideda upė; ištakas' (Ignalina); 'vieta, kur upė įteka į ežerą' (Kaltanėnai, Linkmenys); *žiemą, kur upės lašmuō, negalima per ežerėlį pravažiuoti* (Švenčionys); *lašmenà* 'aketė, paversmis, neužšalanti vieta ežere'; lat. *lasmenis* 'neužšalanti vieta upėje'.

Odmuō 3^b (Vainutas, į Jūrą iš kr.). Daugiau šios šaknies hidronimų lietuvių vardyne, rodosi, nėra. Plg. *Ódmeniškis*, k. ir vs., bendrinį žodį *odmenis* (Geit LSt 99; Lesk Bild 417) 'upės žiotys', *odmenià* 'upės žiotys' (ŽK).

Šelmuō 3^b (Ž. Naumiestis, į Šustį iš kr.). Plg. *Šelmeñtas*, ež. (Žagariškės, buv. Suvalkų aps.), *Šelmen-ta* = *Šelmen-tkà* up. (Liubavas, į Šešupę), *šelmuō* 'keterra', rus. *зреченъ*. Dėl *šelmuō* žr. Bg RR II 553; Wl VW II 503; Lesk Bild 418.

Viešmuō 3^b (Joniškėlis, vasarą išdžiūsta). K. Būga (Bg RR I 335) upės vardą *Viešmuō* lygina su *Vieš-intà* up. (Subačius, į Lėvenį), *Vieš-età* up. (Tirkšliai), *Vieš-tovė* up. (Kuliai). Dėl *Vieš-* dar plg. *Vieš-à* up. (Utena), *Vieš-ià* (Pažaislis), *Vieš-ys* ež. (Utena). Šaknies *Vieš-* etimologiją žr. Bg RR I 335.

Vaidmuō 3^b (Mažeikiai, į Ašvą iš dš.). Dėl *Vaid-* plg. *Vaid-aĩ* b. (Joniškėlis), krūmai (Baisogala), mš. (Lygumai); *Vaid-balė*, pv. (Svėdasai), *Vaid-ė* pv. (Leliūnai), *Vaid-ėnis* up. (Seda).

Sutrumpinimai

apyl.	— apylinkė.
ar.	— arimas, dirva.
b.	— bala.
Bg RR	— K. Būga, Rinktiniai raštai, I, Vilnius, 1958; II, Vilnius, 1959.
buv.	— buvęs, buvusi.
DLKŽ	— Dabartinės lietuvių kalbos žodynas, Vilnius, 1954.
dš.	— dešinės.
dv.	— (buvęs) dvaras.
En LV	— Akadēmiķis J. Endzelīns, Latvijas PSR vietvārdi, I daļa, 1. sējums, Rīgā, 1956.
ež.	— ežeras.
Fr LEW	— Litauisches etymologisches Wörterbuch von Prof. Dr. Ernst Fraenkel, Heidelberg-Göttingen (nuo 1955 m.).

- Geit LSt — Litauische studien. Auswahl aus den ältesten denkmälern, dialectische beispiele, lexikalische un sprachwissenschaftliche beiträge von Dr. Leopold Geitler, Prag, 1875.
- Ger AO — Die altpreußischen Ortsnamen gesammelt und sprachlich behandelt von Dr. Georg Gerullis, Berlin und Leipzig, 1922.
- gr. — graikų.
- jt. — įteka.
- k. — kaimas.
- Kl Gram — M. Danielis Kleinii, Gramatica Litvanica, 1653.
- kln. — kalnas.
- kr. — kairė.
- Kur LDW — Litauisch-deutsches Wörterbuch von Fridrich Kurschat, Halle, 1883.
- KV — Latviešu konversācijas vārdnīca, I—XXI, Rīgā, 1927—1940.
- Lesk Bild — Die Bildung der Nomina im litauischen von August Leskien, Leipzig, 1891.
- liet. — lietuvių.
- LKK — Lietuvių kalbotyros klausimai, Vilnius (nuo 1957 m.).
- LKRŽ — Lietuvių kalbos rašybos žodynas, Vilnius, 1948.
- LKŽ — Lietuvių kalbos žodynas, I—V, Vilnius, 1941—1959.
- lot. — lotynų.
- LVV — K. Mülenbacha Latviešu valodas vārdnīca. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelins, I—IV, Rīgā, 1923—1932.
- LŽTP — Lietuvių žvejų tarmė prūsųose. Surasė J. Gerulis ir Chr. Stang'as, Kaunas, 1933.
- mš. — miškas.
- mstl. — miestelis.
- PGram — Pirmoji lietuvių kalbos gramatika, Vilnius, 1957.
- pv. — pieva.
- r. — raistas.
- RKr — Rakstu krājums veltījums akadēmiķim profesoram Dr. Jānim Endzelīnam viņa 85 dzīves un 65 darba gadu atcerei, Rīgā, 1959.
- rus. — rusų.
- Sav EŽV — B. Savukynas, Ežerų vardai. — „Lietuvių kalbotyros klausimai“, III, Vilnius, 1960.
- sen. — senoji.
- SkŽD — Pr. Skardžius, Lietuvių kalbos žodžių daryba, Vilnius, 1941.
- sl. — slavų.
- Słow geogr — Słownik geograficzny królestwa polskiego, I—XIV, Warszawa, 1880—1895.
- SRP — Scriptorum rerum Prussicarum, Leipzig, I—V, 1861—1874.
- t. p. — ta pati reikšmė.
- Топ Зам — В. Н. Топоров, Две заметки из области балтийской топонимики. — „Rakstu krājums veltījums akadēmiķim profesoram Dr. Jānim Endzelīnam viņa 85 dzīves un 65 darba gadu atcerei“, Rīgā, 1959.
- Труб СЛЭ — О. Н. Трубачёв, Славянские этимологии, 1—7 — «Вопросы славянского языкознания», выпуск 2, Москва, 1957.
- Wl VW — Alois Walde, Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen, herausgegeben und bearbeitet von Julius Pokorny, Berlin und Leipzig, 1927—1932.
- ВСЯ — Вопросы славянского языкознания, выпуск 2, Москва, 1957.
- ŽK — LTSR Mokslų Akademijos Lietuvių kalbos ir literatūros instituto Lietuvių kalbos žodyno kartoteka.

НАЗВАНИЯ РЕК ТИПА АКМЕНА И LAŠMUO

А. П. ВАНАГАС

Резюме

В статье дается краткий обзор названий рек, большинство которых связаны с согласной основой на -теп-. Констатируется структурная связь гидронимов типа Akmenà, Lomenà, Graumenà с апеллятивами или другими гидронимами типа акмуõ, ломуõ, Граумуõ, ср. Ašmenà — ашмуõ, Armenà — армуõ, Graumenà — Граумуõ, Linkmenas — Linkmuõ.
